

GIORGIO
BASSANI

Grădinile
Finzi-Contini

Traducere din limba italiană și note de
Rodica Locusteanu

Pentru Micòl

„Dacă stai s-o asculți, inima are întotdeauna ceva de spus despre ce va să fie. Dar ce știe inima? Abia câte ceva din ceea ce s-a și întâmplat.“

Logodnicii, cap. VIII

PROLOG

De mulți ani îmi doream să scriu despre familia Finzi-Contini — despre Micòl și despre Alberto, despre profesorul Ermanno și despre doamna Olga — și despre ceilalți care locuiau sau frecventau, ca mine, casa din Ferrara, de pe bulevardul Ercole I d'Este, cu puțin înainte de izbucnirea ultimului război. Dar abia acum un an, într-o duminică de aprilie a lui 1957, am simțit îndemnul, impulsul de a o face cu adevărat.

Era una dintre obișnuitele excursii de la sfârșitul săptămânii. Imediat după prânz mă urcasem împreună cu un grup de prieteni în două automobile și înaintam pe via Aurelia fără o țintă anume. La câțiva kilometri de Santa Marinella, atrași de turnurile castelului medieval, apărute pe neașteptate în stânga noastră, am cotit pe un drumeag de țară și peste câteva clipe rătăceam la întâmplare pe plaja tristă care se întindea la picioarele fortăreței; de altfel, examinată de aproape, era mult mai puțin medievală decât ne promisese de departe, pe șoseaua națională, când o văzusem profilându-se contra luminii peste deșertul albastru, orbitor al Mării Tirenene. Luați pe sus de vânt, cu nisipul în ochi, fără ca măcar să putem vizita castelul pentru că ne lipsea un permis semnat de administrația nu știu cărui institut roman de credit, asurziți de vuietul talazurilor, ne simțeam adânc nemulțumiți și iritați de ideea că am putut ieși din Roma într-o zi care aici, pe țărmul mării, aproape că avea asprimea iernii.

De aproape douăzeci de minute ne plimbam în sus și-n jos urmărind linia plajei. Din tot grupul, unica ființă veselă era o fetiță de nouă ani, fiica tinerei perechi care îmi oferise un loc în automobilul său. Electrizată de vânt, de mare, de vârtejurile nebune de nisip, Giannina se lăsa în voia firii ei vesele și expansive. Deși mama încercase s-o oprească, își scosese pantofii și ciorapii. Mergea în întâmpinarea valurilor care luau cu asalt țărmul, lăsându-le să-i ude picioarele până deasupra genunchilor. Avea aerul că se distrează formidabil și, când ne-am urcat din nou în mașină, am văzut trecând prin ochii ei negri, strălucitori, peste obrăjorii proaspeți și înfierbântați, umbra unei sincere păreri de rău.

Am ieșit din nou pe via Aurelia și după cinci minute am ajuns la răscrucea de la Cerveteri. Cum se stabilise că ne întoarcem la Roma, eram convins că o s-o luăm drept înainte. În loc de asta, văd că mașina noastră încetinește și tatăl Gianninei scoate brațul afară pe geam. Semnala celeilalte mașini, aflate la circa treizeci de metri, că intenționează să o ia la stânga. Se răzgândise.

Așa că străbăteam acum strada îngustă, asfaltată, nedă care ducea la o mică așezare cu case în mare parte de construcție recentă, și de acolo, șerpuind printre dealurile din apropierea coastei, spre vestita necropolă etruscă. Nu cerea nimeni nicio explicație. Tăceam și eu.

După ce ieșea din sat, drumul urca ușor, și mașina a fost obligată să încetinească. Treceam la câțiva metri distanță de gorganele ce împânzesc toată partea aceea din Lazio, la nord de Roma, până la Tarquinia și chiar mai departe, mai ales spre coline, formând astfel un imens cimitir

aproape neîntrerupt. Iarba e mai verde aici, mai întunecată, mai deasă decât în podișul de jos, între via Aurelia și Marea Tireniană, semn că sirocoul ce suflă neconținut dinspre mare ajunge aici după ce și-a pierdut pe drum o bună parte din sare, și că umiditatea munților învecinați începe să-și exercite influența binefăcătoare asupra vegetației.

— Unde mergem? a întrebat Giannina.

Soțul și soția stăteau pe scaunele din față, cu fetița la mijloc. Tatăl și-a luat mâna de pe volan și a așezat-o pe cârlionții bruni ai fiicei.

— Mergem să aruncăm o privire unor morminte de acum patru sau cinci mii de ani, i-a răspuns cu tonul cuiva care începe o poveste, așa că nu-l mai interesează exagerarea cifrelor. Mormintele etrusce.

— Ce trist! a suspinat Giannina rezemându-și capul de speteaza scaunului.

— De ce e trist? Ai învățat la școală cine au fost etruscii?

— În cartea de istorie, etruscii vin la început, lângă egipteni și evrei. Dar după tine, tată, cine sunt mai vechi, etruscii sau evreii?

Tatăl izbucni în râs.

— Întreabă-l pe domnul, a spus arătând cu degetul spre mine.

Giannina s-a întors către mine. Cu gura ascunsă după speteaza scaunului, mi-a aruncat o privire rapidă, severă, neîncredătoare. Așteptam să repete întrebarea. Dar nu; s-a răsucit la loc și a început iar să privească drept în față.

Pe drumul care continua să urce ușor, mărginit de două șiruri de chiparoși, veneau spre noi grupuri de țărani, fete și flăcăi. Era plimbarea de duminică. Fetele, ținându-se de

braț, formau pe alocuri lanțuri care ajungeau să ocupe jumătate din drum. Întâlnindu-le, ne simțeam cercetați prin geam de ochii lor veseli, în care curiozitatea se împletea cu un fel de mândrie ciudată, cu un dispreț abia disimulat.

— Tată, a întrebat din nou Giannina, de ce mormintele vechi sunt mai puțin triste decât cele noi?

Un grup mai numeros decât celelalte, care ocupa aproape toată partea carosabilă și cânta în cor fără nici cea mai mică intenție de a ne face loc, aproape că obligase automobilul să se oprească. Cel întrebat a băgat în viteza a doua.

— E simplu, răspuse. Cei care au murit de curând ne sunt mai apropiați, și din cauza asta ne sunt dragi. Etruscii însă, vezi tu, au murit de atâta timp — și din nou spunea o poveste — încât e ca și cum n-ar fi trăit de loc, ca și cum ar fi fost *dintotdeauna* morți.

O nouă pauză, ceva mai lungă. La sfârșitul ei (eram acum foarte aproape de piațeta din fața intrării cimitirului, plină de automobile și autocare) a fost rândul Gianninei să ne dea o lecție.

— Acum, când mi-ai spus toate astea, a rostit cu glas dulce, mă gândesc că etruscii au trăit și ei, și îi iubesc și pe ei ca pe toți ceilalți.

Îmi amintesc că vizitarea necropolei s-a făcut sub semnul acestei fraze de o extraordinară gingășie. Giannina ne făcuse să înțelegem. Într-un anume fel, tocmai ea, cea mai mică, ne conducea pe toți.

Am pătruns în interiorul celui mai important mormânt, cel ce aparținuse nobilei familii Matuta: o sală joasă, subterană, cu circa douăzeci de catafalcuri funerare așezate

în tot atâtea nișe săpate în pereții de tuf, împodobită din plin cu o decorație policromă de stuc reprezentând obiectele credincioase și dragi din viața de toate zilele: pene de lemn, funii, toporașe, foarfeci, cazmale, cuțite, arcuri, săgeți, chiar și câini de vânătoare și zburătoare de baltă. Și lăsând la o parte orice urmă de veleitate având la bază un scrupul filologic, încercam să-mi închipui ce putea să însemne, concret, pentru etruscii târzii din Cerveteri, etruscii de după cucerirea romană, frecventarea asiduă a cimitirului lor din afara urbei.

Îmi imaginam cum veneau, probabil pe jos, din așezarea vecină, grupuri de familie, grupuri de tineri semănând cu cele întâlnite pe drum, perechi de îndrăgostiți, de prieteni, sau oameni singuri; atunci, ca și acum în satele italiene, gardul cimitirului era ținta obligatorie a plimbării de seară. Pătrundeau printre mormintele ca niște conuri, solide și masive ca acele *bunkers* cu care au împânzit zadarnic Europa soldații nemți în timpul ultimului război (încet-încet, în decursul secolelor, roțile de fier ale mijloacelor de transport săpaseră două brazde adânci, paralele, în drumul pavat cu lespezi de piatră care străbătea cimitirul de la un cap la altul), morminte care semănau până și înăuntru cu așezările-fortărețe ale celor vii. Își spuneau poate: eh, se schimbă lumea. Nu mai era ca altădată, când Etruria, cu confederația sa de cetăți-state libere și aristocratice, domina aproape în întregime peninsula italică. Civilizații noi, mai plebee și mai rudimentare, dar mai puternice și mai agresive le luaseră locul. Dar ce însemnătate avea aceasta?

După ce trecea pragul cimitirului, unde fiecare dintre ei își avea o a doua casă, cu un culcuș pregătit să-l primească

în curând alături de strămoși, eternitatea nu mai părea o iluzie, o poveste, o făgăduială a preoților. Viitorul putea răsturna lumea după placul său. Aici, în mica așezare a morților familiei, în adâncul mormintelor unde aveau grijă să aducă, laolaltă cu morții, tot ceea ce făcea viața frumoasă și demnă de trăit, în acest colț de lume apărat și adăpostit, aici cel puțin (și după douăzeci și cinci de secole gândul lor, nebunia lor plutea încă în jurul măgurilor conice acoperite de ierburi sălbatice), aici cel puțin nu se mai putea schimba nimic.

Când am plecat, era întuneric.

De la Cerveteri la Roma nu e mult, numai vreo patruzeci de kilometri. Și totuși, drumul n-a fost deloc scurt. Cam pe la jumătatea distanței, via Aurelia a început să se umple de mașini venind dinspre Ladispoli și Fregene. Am fost obligați să mergem aproape la pas.

Dar în liniștea aceea toropită (până și Giannina adormise), gândul meu se întorcea din nou la anii adolescenței și la Ferrara și la cimitirul ebraic de la capătul străzii Montebello. Vedeam din nou pajiștea întinsă plină de arbori, pietre funerare și monumente, mai dese de-a lungul centurii zidurilor și, ca și cum l-aș fi avut înaintea ochilor, cavoul monumental al familiei Finzi-Contini, un cavou urât, de acord — auzisem spunându-se asta în casă încă de când eram copil — dar impunător, mărturisind, dacă nu altceva, măcar importanța familiei.

Și mi se strângea mai mult ca oricând inima la gândul că în mormântul acela înălțat parcă pentru a garanta odihna veșnică a celui ce-l ridicase — a lui și a urmașilor lui — un singur Finzi-Contini dintre toți cei pe care-i

cunoscusem și iubisem, unul singur își găsisse această odihnă. Numai Alberto, fiul mai mare, mort în 1942 de limfom, este îngropat aici, căci Micòl, a doua născută, și tatăl, profesorul Ermanno, și mama, doamna Olga, și bătrâna doamnă Regina, mama paralică a doamnei Olga, deportați în Germania, în toamna lui '43, cine știe dacă au un mormânt.

PARTEA ÎNTÂI

I

Cavoul era vast, masiv, impunător, un fel de templu vag antic și vag oriental, ca în scenografiile pentru *Aida* și *Nabucco*, în vogă până acum câțiva ani la teatrele noastre de operă. În alt cimitir, de pildă în cimitirul municipal de alături, un mormânt cu asemenea pretenții nu numai că n-ar fi uimit pe nimeni, dar s-ar fi pierdut chiar printre celelalte și ar fi trecut, probabil, neobservat. În cimitirul nostru, însă, era unic, așa încât, deși se înălța departe de intrare, la marginea unui teren părăsit, unde nu se mai făceau înmormântări de peste o jumătate de secol, ieșea în evidență, sărea în ochi imediat.

Se pare că cel care a încredințat construirea lui unui distins profesor de arhitectură, răspunzător de multe alte orori contemporane cu acesta în orașul nostru, a fost Moisè Finzi-Contini, străbunicul lui Alberto și Micòl dinspre tată, mort în 1863, la puțin timp după anexarea teritoriilor Legațiunilor pontificale la Regatul Italiei, și succesiva abolire definitivă a ghetoului evreiesc, inclusiv la Ferrara. Mare proprietar de pământ, „reformator al agriculturii ferrareze“ — cum se putea citi pe placa comemorativă pusă de Comunitate, pentru a-i eterniza meritele „de italian și de evreu“, la capătul celui de-al treilea rând de scări în Templul de pe strada Mazzini — dar cu un

gust artistic, în consecință, nu tocmai cultivat, după ce a luat hotărârea de a ridica un cavou *sibi et suis*, a lăsat probabil lucrurile în voia lor. Erau ani frumoși, rodnici, totul te îndemna să speri și să îndrăznești. Cuprins de euforie după obținerea egalității civice, care-i îngăduise în tinerețe, pe vremea Republicii Cisalpine, să devină proprietarul primelor hectare de teren asanat, aproape o mie, era ușor de înțeles că într-o împrejurare atât de solemnă, demnul patriarh nu s-a arătat zgârcit. Foarte probabil că i-a dat mână liberă distinsului profesor de arhitectură. Iar acesta, cu atâta și asemenea marmură la dispoziție — albă de Carrara, trandafirie de Verona, cenușie cu pete negre, marmură galbenă, albastră, verzuie — și-a pierdut pur și simplu capul.

Rezultatul fusese un incredibil ghiveci arhitectonic în care se întâlneau ecouri de la mausoleul lui Teodoric din Ravenna cu cele de la templele egiptene din Luxor, cu barocul roman și, așa cum demonstrau scundele coloane ale peristilului, chiar cu Grecia arhaică din Cnossos. Cam așa a fost. Încet-încet, însă, an după an, timpul care potrivește întotdeauna lucrurile cum îi place lui a avut grijă să pună în sfârșit în acord tot amestecul acela de stiluri eterogene. Moisé Finzi-Contini, numit aici „fire austeră de lucrător neobosit“ murise în '63. Soția lui, Allegrina Camaioli, „îngerul casei“, în '73. În '77, încă tânăr, urmat după douăzeci de ani, în '98, de consoarta sa, Josette, din ramura de la Treviso a baronilor Artom, unicul lor fiu, dr. ing. Menotti. După aceea, întreținerea capelei, care mai primise, în 1914, un singur membru al familiei, pe Guido, un copil de șase ani, intrase, vizibil, pe mâini mai puțin harnice, mai puțin

gata să curețe, să pună rânduială, să repare stricăciunile de fiecare dată când era nevoie, și, mai ales, să se împotrivească asediului tenace al vegetației din jur. Smocurile de iarbă, o iarbă întunecată, aproape neagră, aproape metalică, și ferigile, urzicile, macii, ciulinii erau lăsate să înainteze și să invadeze locul cu tot mai multă libertate. Astfel că în '24-'25, la circa șaiszeci de ani de la inaugurarea sa, când, copil fiind, l-am văzut pentru prima dată, cavoul familiei Finzi-Contini („O adevărată oroare“, cum îl numea întruna mama, pe care o țineam de mână) arăta aproape ca și acum, când de multă vreme nu mai există nimeni care să se ocupe de el. Pe jumătate înghițit de verdele sălbatic, cu marmura policromă, odinioară netedă și strălucitoare, astupată acum de o crustă cenușie de praf, cu acoperișul și treptele exterioare roase de canicule și de înghețuri, se transformase în ceva prețios și uimitor, ca un obiect rămas îndelung sub apă.

Cine poate ști cum și de ce se naște vocația solitudinii? În orice caz, aceeași distanțare, aceeași izolare cu care Finzi-Contini își înconjuraseră morții, înconjura și *cealaltă casă* pe care o aveau, cea de la capătul bulevardului Ercole I d'Este. Această stradă a Ferrarei, immortalizată de Giosue Carducci și de Gabriele D'Annunzio, este atât de cunoscută celor îndrăgostiți de artă și de poezie din lumea întreagă, încât descrierea ei ar fi superfluă. Suntem, după cum se știe, chiar în inima părții de nord a orașului, adăugată în Renaștere strâmtului burg medieval și numită tocmai de aceea *Addizione Erculea*¹. Larg, drept ca o spadă, de la

1. Adăugirea Herculeană (it.).

Castel la *Mura degli Angeli*¹, mărginit pe toată lungimea sa de zidurile negricioase ale reședințelor nobiliare, cu fondul acela îndepărtat și splendid compus din roșu cărămiziu, verde vegetal și cer care te conduce parcă spre infinit, bulevardul Ercole I d'Este e atât de frumos, are o asemenea căutare turistică, încât administrația municipală, care de cincisprezece ani este socialist-comunistă, și-a dat seama că nu trebuie atins, că trebuie apărat cu hotărâre de orice speculație edilitară sau comercială, că trebuie să i se păstreze întru totul caracterul aristocratic originar.

Strada e celebră și, mai mult, conservată intact.

Și totuși, în ce privește casa familiei Finzi-Contini, deși se ajunge și astăzi la ea tot prin bulevardul Ercole I — chiar dacă mai trebuie să străbați încă o jumătate de kilometru printr-un imens teren aproape necultivat; deși mai include și astăzi în corpul ei ruinele istorice ale unui edificiu din secolul XV, cândva reședință și „deliciu“ al familiei d'Este, cumpărate de același Moise în 1850 și transformate mai târziu de urmași, prin adaptări și restaurări, într-o locuință în stil englezesc neo-gotic; în ciuda atâtor motive demne încă de a trezi interesul, mă întreb dacă mai știe cineva, dacă își mai amintește cineva de ea? Ghidul Touring nu pomenește nimic, ceea ce explică dezinteresul turiștilor. Dar chiar în Ferrara, chiar și pușinii evrei care mai fac parte din lănceda comunitate israelită au aerul că nu-și mai amintesc.

.....
.....

1. Zidul îngerilor (it.).